

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2706-6185/07/14-17>

Samirə Bakir qızı Hüseynova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
magistrant
Pasayeva-1969@mail.ru

ÖYRƏNMƏ PROSESİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN İDRAK FƏALİYYƏTİNİN AKTİVLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalə bilik fəaliyyəti fenomeninin psixoloji və pedaqoji xarakterinin aşkarlanmasına həsr olunub. Müəllif tədqiqatçıların müxtəlif elmi mövqelərini təhlil edir, bilik fəaliyyətinin inkişaf nümunələrini ortaya qoyur, şagirdin idrak fəaliyyətdə olan tələbatının formalaşmasına təsir edən amilləri nəzərdən keçirir.

Açar sözlər: *aktivləşdirmə, didaktika, idrak, aktuallıq, təlim, fəaliyyət, inkişaf, araşdırma*

Activation of cognitive activity of students in the learning process

Summary

The article is devoted to revealing the psychological pedagogical nature of the phenomenon of cognitive activity. The author analyzes various scientific positions of development of cognitive activity, considers factors that influence the formation of the child's desire for cognitive activity

Key words: *atomization, didactics, cognition, relevance, training, activity, development, research*

Giriş

Bilirik ki, yeni kurikulumların tətbiqi bu gün təlimin nəticələr üzərində qurulmasını və interaktiv formada təşkilini tələb edir. Bu da şagirdlərin həyatı bacarıqlar qazanmasına, müasir təfəkkürə malik şəxsiyyət kimi formalaşmasına zəmin yaradır. Bu gün ümumtəhsil məktəblərində təhsilə yanaşma dəyişilərk, artıq təhsil şagirdlərə təkcə bilik verməyi deyil, onlarda müəyyən bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsini də tələb edir. Şagirdi müstəqil həyata hazırlamaq şəxsiyyətyönümlü təhsilin əsas məqsədinə çevrilib, onların şəxsiyyət kimi formalaşmasında təfəkkürün inkişafı çox mühüm amil kimi sayılır. Yeni proqramlar yalnız sistemin, məzmunun dəyişdirilməsini deyil, həm də şagirdlərdə idrak proseslərinin maksimum dərəcədə inkişaf etdirilməsini vacib bir məsələ kimi qarşıya qoyur. Uzun illərdən bəri diqqət başlıca olaraq müəyyən vərdişlərin aşılmasına yönəlirdi.

Nəticədə müəyyən qaydalar, qanunlar şagirdlər tərəfindən o qədər də şüurlu sürətdə mənimsənilmir, dəfələrlə təkrarlar sayəsində mexaniki sürətdə əzbərlənirdi. Buna görə də şagirdlərin hafizəsi az-çox dərəcədə inkişaf etsə də onlarda ən mühüm idrak prosesi olan təfəkkür lazımcına inkişaf etmirdi. Şagird oxunmuş materialdan müəyyən nəticəni çıxartmağı, onu bu və ya digər nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirməyi tələb edən suallarla rastlaşdıqda çaşıb qalırdı. Buna görə də hazırkı dövrdə təlim prosesində lazımi elmi məlumatlar verilməklə yanaşı, şagirdlərdə müşahidəçilik, müstəqil və tənqidi düşünmək və s. kimi idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Müstəqil öyrənmək üçün şagirdlər, hər şeydən əvvəl, qarşılarına müəyyən məsələlər qoymaqla, həmin məsələlərin həlli yollarını, üsullarını tapmaq bacarığına malik olmalıdırlar. Bu məqsədlə şagirdlərdə, hər şeydən əvvəl, dərin müşahidəçilik, məsələnin mahiyyətinə nüfuz etmək qabiliyyəti inkişaf etdirilməlidir. Müşahidə çox mürəkkəb bir proses olmaqla yanaşı, həm də şüurlu sürətdə təşkil olunmuş qavrayışdır. Müşahidə həmişə qarşıya müəyyən məqsəd qoymaqla bağlıdır. Bunun üçün ilk növbədə obyektin müəyyənləşdirilməsi və onda hansı cəhətlərin şagirdlərə öyrənilməsi dəqiqləşdirilməlidir. Yeni proqramın tələbinə görə təbiət hadisələri üzərində müşahidə aparmaq sinif şagirdlərinin gündəlik idrak fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsi olmalıdır. Müşahidə olmadan şagirdlər səma, torpaq, su, bitkilər, bərk cisimlər, insanların əmək alətləri, əmək fəaliyyətləri və s. haqqında lazımi bilik əldə edə bilməzlər. Müşahidə

zamanı şagirdlərin fəallığını təmin etmək də zəruridir. Onların fəallığı, əsasən, iki şəkildə özünü büruzə verir: bunlardan biri fikri fəallıqdır. Fikri fəallıq prosesində müxtəlif müqayisələrdən, tutuşdurmalarından, ümumiləşdirmələrdən geniş istifadə edilir. Hərəkət fəallığı zamanı isə şagird cisimlə əməli surətdə təmasda olmağa meyil edir; məsələn, əgər müşahidə obyektini mexanizmdir, onu hərəkətə gətirməyə, işləmə prinsipini öyrənməyə, onun hissələrinin, bu hissələr arasındakı münasibəti və s. müəyyən etməyə çalışır. Təlim prosesində şagirdlərin təfəkkürünü fəaliyyətə gətirməkdə müəllimin suallarının böyük əhəmiyyəti var. Bəzi müəllimlər şagirdlərin yaradıcı düşüncəsinə inanmır, onlara həddindən artıq bəsit və heç bir fikri axtarış aparmadan cavab verməsi mümkün olan suallar verirlər. Təcrübəli müəllimlər isə şagirdlərdən tələb edirlər ki, verdikləri hər bir cavabı əsaslandırınlar, sübutlar gətirsinlər, müvafiq nəticələr çıxarsınlar. Müəllim suallar vasitəsilə həm şagirdlərin təlim materialını necə mənimsədiklərini yoxlayır, həm də onların biliklərini dərinləşdirir. Sual cavab axtarmaq prosesində hər bir şagirdin fikri fəallığı və müstəqilliyi təzahür edir, sual vasitəsilə şagirdin oxuduğu parçanı şüurlu surətdə mənimsətmək, orada olan fikirləri və bunlar arasındakı əlaqələri başa salmaq, uşağı yeni nəticələrə gətirmək mümkündür. Təcrübəli müəllimlər təlim prosesində daha çox aşağıdakı tipli suallardan istifadə edirlər: hadisənin səbəbini söyləməyi tələb edən suallar; öyrənilən mətnə mühüm və başlıca məsələni ayırmağa kömək edən suallar; cisim və hadisələri müqayisə etməyi tələb edən suallar; müşahidə edilən faktları ümumiləşdirməyi tələb edən suallar; söylənilmiş mülahizəni əsaslandırmağı, sübut etməyi tələb edən suallar və s.

Deməli, təlim prosesində, xüsusən sorğu zamanı müxtəlif düşündürücü suallar verməklə şagirdlərdə təfəkkürü fəaliyyətə gətirmək, inkişaf etdirmək mümkündür. Öyrənmənin hərəkətverici qüvvəsini şagirdlərin idraki fəallığı təşkil edir. Şagirdlərdə öyrənməyə tələbatın formalaşdırılması müəllimin pedaqoji ustalığından, öyrədən öyrənilərə hörmət və tələbkərliyə əsaslanan münasibətindən, təlimin metod və üsullarının düzgün seçimindən, şagirdlərdə öz qüvvələrinə inamın aşılmasından və s. asılıdır. Təlim metodu aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərə malikdir: Təlimin subyekt xarakter daşması; Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi, təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi; İştirakçıların bütün dərs zamanı fəallığı; Dərsin əvvəlində problemlə situasiyanın yaradılması və dərs prosesinin problemin həllinə yönəldilməsi; Düşündürücü və istiqamətləndirici suallar vasitəsi ilə şagirdlərin yeni biliklərin müstəqil kəşf edilməsinə yönəldilməsi; Təlimin tədqiqat üsulu vasitəsi ilə keçirilməsi; Dərsin dialoq şəklində aparılması, əks əlaqənin yaradılması; Əməkdaşlıq və qrupda qarşılıqlı fəaliyyət; Həyatı məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi. Təlimin əsas üstünlüyü-biliklərə yiyələnmək həvəsinin yaranmasıdır. Bu da idrak fəaliyyətinin gedişində şagirdlərin təfəkküründə gerçək ziddiyyətlərin həlli imkanlarına əsaslanır. Real ziddiyyətlərdən yaranan emosiyalar əqli ehtiyatların səfərbərliyini təmin edir, idrak fəaliyyətini şövqləndirir, diqqəti uzun müddət cəmləməyə imkan yaradır. Bilgilər “hazır” şəkildə deyil, onların müstəqil surətdə kəşfi prosesində mənimsənilir, yəni mənimsəmə prosesi passiv deyil, fəal xarakter daşıyır. Əgər şagird öz istəyinə və öz fəaliyyətinə əsasən yeni bilikləri kəşf edərsə, onda o, dərsə yaradıcı və maraqla yanaşır, əldə etdiyi bilikləri uzun müddətə və möhkəm mənimsəyir. Bütün bunlar şagirdlərin passivliyinin aradan qaldırılmasına, lazım olan təfəkkür xüsusiyyətlərinin və yaradıcılığın formalaşdırılması və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Təlimin səmərəliliyinin (daha qısa müddətdə daha çox informasiyanı mənimsəmək imkanının) artırılmasının aşağıdakı səbəblərini göstərmək olar: şagirdlərin idrak fəaliyyəti və təlim motivasiyası hesabına; təfəkkürə əsaslanaraq biliklərin müstəqil, məhsuldar və yaradıcı şəkildə əldə edilməsi və mənimsənilməsi sayəsində. Bəs təlim prosesinə emosional iradi xarakteri necə aşılamaq olar? Təlim prosesinin emosionallığı şəraitində şagirdlərdə idrak fəaliyyətinə maraq və daxili tələbat yaranır. Bunun üçün biz müəllimlər müxtəlif didaktik metod və üsullardan istifadə etməliyik. Müəllim “müqayisə edin”, “ümumiləşdirin”, “təhlil edin”, “fərqləndirin” kimi produktiv fəallığa təhrik edən suallar hazırlayaraq düşündürməyə vadar edən tapşırıqlar verməlidir. Müəllimin əsas məqsədi dərsə maraq formalaşdırmaqdır ki, buna sadə priyomların növbələşdirilməsi, digər fənlərə inteqrasiya, müəllimin fəallığı, emosionallığı, dərs boyu maraqlı fakt və misalların, nümunələrin çəkilməsi ilə nail olmaq olar. Bildiyimiz kimi, fəal (interaktiv) təlim şagirdlərin idrak

fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur. Fəal təlim müasir prinsiplərə əsaslanmaqla tədrisin və idrak fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması metodlarının məcmusudur. Bu təlim üçün aşağıdakı cəhətlər səciyyəvidir: müəllim tərəfindən şüurlu surətdə idraki problem situasiyasının yaradılması; problemin həlli prosesində şagirdlərin fəal tədqiqatçı mövqeyinin stimullaşdırılması; şagirdlər üçün yeni və zəruri olan biliklərin müstəqil kəşfi, əldə edilməsi və mənimsənilməsi üçün şəraitin yaradılması. Mütəxəssislərin fikrincə, fəal təlimin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, şagirdlərin idrak fəallığını artırır, onları düşündürür, müstəqil qərarlar çıxarmağa yönəldir. İdrak fəaliyyətinin gedişində şagirdlərin məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürü inkişaf edir. Məntiqi təfəkkür həyatın bütün sahələrində insana lazım olan vərdiştir [3] Məntiq şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirməyə, onların düşünmə qabiliyyətlərini və intellektual səviyyələrini yüksəltməyə, bilik, bacarıq və vərdislərinin daha məzmunlu və ətraflı formalaşmasına xidmət edir. Təlim prosesində təfəkkürün fəallaşdırılması nəticəsində həmçinin: -biliklər daha müstəqil, sərbəst qavranılır və mənimsənilir; -məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür, habelə problemlərin həlli və qərar qəbul edilməsi üzrə vərdislər formalaşdırılır; -elmi-tədqiqat vərdisləri formalaşdırılır; -qarşılıqlı hörmət hissi və əməkdaşlıq vərdisləri aşılır. Təlim prosesində şagirdlərin fikri fəallığını artırmağa meydan vermək üçün ziddiyyətli vəziyyət yaratmaq üsulları da çox əhəmiyyətlidir. Bu halda ki, şagirdlər ziddiyyətdən çıxış yolu axtarmağa daha fəal surətdə qoşulur, bunu həll etmək üçün dərinlən düşünməli olurlar. Onlar faktları ölçür-biçir, qarşılaşdırır, hansı faktın nə ilə əlaqədar olduğunu müəyyən etməyə, hər bir həyatı faktı müəyyən nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirməyə cəhd göstərir, nəhayət, hər hansı bir fikrə gəlirlər.

Mühüm cəhət odur ki, dərslər zamanı ziddiyyətli vəziyyət yaradıldıqda şagirdlərdə müxtəlif rəylər əmələ gəlir. Hər kəs çalışır ki, öz fikrinin düzgünlüyünü əsaslandırсын, onu sübut etsin. Belə vəziyyətdə rəylər toqquşur, hər kəs öz fikrini əsaslandırmaq üçün müxtəlif dəlillər gətirməyə can atır və buna nail olduqda öz fikri fəaliyyətindən çox razı qalır. Sözlərin əsl mənasında inkişafetdirici, düşündürücü təlim də elə budur. Şagirdləri "həqiqət axtarmaq", onu əsaslandırmaq və sübut etmək prosesinin iştirakçısı edən müəllim öz işinin həqiqi ustası hesab edilməyə layiqdir. Hətta Ya.A.Komenski yazırdı: "... bütün mümkün yollarla uşaqlarda biliyə və öyrənməyə hərarətli həvəsi alovlandırmaq lazımdır". K.D.Uşinski xəbərdarlıq edirdi ki, "heç bir maraqlıdan məhrum olan və yalnız məcburiyyət gücü ilə qəbul edilən tədris şagirdə öyrənmək həvəsini öldürür, onsuz o, uzağa getməz" (13). Şagird fəaliyyəti dedikdə nə nəzərdə tutulur? T.İ.Şamova aşağıdakı tərif verir: "İdrak fəaliyyəti – şagirdin fəaliyyətin məzmununa və prosesinə münasibətində, biliyə və fəaliyyət metodlarını optimal vaxtda səmərəli mənimsəmək istəyində, nail olmaq üçün mənəvi və iradi səylərin səfərbər edilməsində özünü göstərən şəxsin fəaliyyətinin keyfiyyətidir. Təhsil və idrak məqsədləri." Koqnitiv fəaliyyətin fərqli xüsusiyyətləri düşüncənin orijinallığı, digər həllərdən fərqli olaraq qeyri-standart tapmaq bacarığıdır. S.L.Rubinşteynin fikrincə, uşaqların idrak qabiliyyətləri yalnız o halda inkişaf edə bilər ki, biliklər şagirdin özü tərəfindən aktiv şəkildə mənimsənilir və bitmiş formada verilmir. Məktəblilərin idrak fəaliyyətinin inkişafının əsas istiqamətləri XX əsrin 60-80-ci illərinin konsepsiya və nəzəriyyələrində öz əksini tapmışdır: P.Ya.Qalperinin zehni hərəkətlərin mərhələli formalaşması nəzəriyyəsi - N.F.Talızina (gənc tələbələrin zehni inkişafını xarakterizə edir və onları sistemin hər bir elementinin öyrənilməsindən yan keçərək müstəqil təhlilə, tələbənin özü tərəfindən problemin həllinə kömək edən sistemin dəyişməz (dəyişməyən hissəsinə) istiqamətləndirir) Təhsilin inkişafı konsepsiyası L.V.Zankova (şəxsiyyətin əvvəllər intensivləşmiş ümumi psixoloji inkişafına yönəldilmiş), D.B.Elkoninin inkişaf etdirdiyi təhsil sistemi - V.V. Davydova (nəzəri şüur və təfəkkürün inkişafına yönəldilir), I.S.Yakimanskayanın təhsil sistemi (hər bir uşağın fərdi idrak qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə, özünü bir şəxs kimi tanımağa yönəldilib). İdrak fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətləri bunlardır: tələbənin öyrənməyə təbii meyli; öyrənməyə müsbət münasibət; fəaliyyət mövzusunun dərk etməyə və uşaq üçün mənalı nəticə əldə etməyə yönəlmiş aktiv idrak fəaliyyəti.

Nəticə

Şagirdlərin yaradıcı idrak fəaliyyətinin səmərəli inkişafı onların tədris prosesi zamanı müəllimlə birgə fəaliyyəti ilə təmin edilir. Tədris prosesinin aktivləşdirilməsi motivasiyalı və kifayət qədər maraqlı olmalı olan təlim prosesində bütün tələbələrin iştirakını nəzərdə tutur [5]. Fəal təlim metodları biliklərin dərk edilməsi, mənimsənilməsi və yaradıcı şəkildə tətbiqi prosesini gücləndirir. Bunların arasında problemlə üsul, oyun üsulu, müzakirə üsulu fərqləndirilir. Fəal metodlardan istifadə edilən dərslərdə şagird fəal, həvəsli, təlimdə bərabərhüquqlu iştirakçıya çevrilir. O, standart düşüncədən, hərəkətlər stereotipindən uzaqlaşır ki, bu da ona bilik istəyini inkişaf etdirməyə, öyrənmə üçün motivasiya yaratmağa imkan verir. Bu üsulları mənimsəmiş tələbələr müxtəlif təhsil vəzifələrinin həllində daha müstəqil olur, yeni bilikləri mənimsəmək, bu bilikləri həyatda tətbiq etmək üçün öz fəaliyyətlərini rəşional qura bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Babanski Yu.K. Problemlə öyrənmə məktəblilərin tədrisinin effektivliyini artırmaq vasitəsi kimi. - Ed. 2-ci, rev. və əlavə edin. - Rostov-on-Don, 2000. - 505 s.
2. İlyina T.A. Pedaqogika: mühazirə kursu: dərslik pedaqoji institutların tələbələri üçün - M.: Maarifçilik, 1984
3. T.V. Kudryavtsev. Problemlə öyrənmə: mənşəyi, mahiyyəti, perspektivləri. - M.: Bilik, 2001. - 85 s.
4. Levililər D.G. Təlim təcrübəsi: müasir təhsil texnologiyaları... - Voronej, 1998. - 226 s.
5. Alekseyev S.V. Differensiasiya v obuchenii predmetam estestvennonauçnoqo sikla. L., 1991
6. Bezrukova V.S. Vse o sovremennom uroke: problemi i resheniya. M.: Sentyabr, 2004.
7. Boltyanskiy V.Q. K probleme differensiasii shkolnoqo matematičeskoqo obrazovaniya // Matematika v shkole, 1998, № 3
8. Budarniy A.A. Individualniy podchod v obučenii // Sovetskaya pedaqogika, 1965, №7
9. Vinogradova L.V. Rzvitiye mishleniya uçashichsa pri obučenii matematike. Petrozavodsk: Kareliya, 1989
10. Qalperin P.Y. K issledovaniyu intellektualnoqo razvitiya rebenka // Voprosı psixologii, 1969, № 1
11. Barnes, K., Marateo, R. & Ferris, S.P. (2007). Teaching and Learning with the Net Generation. Innovate Journal of Online Education, 3(4). Direct access: http://www.innovateonline.info/pdf/vol3_issue4/Teaching_and_Learning_with_the_Net_Generation.pdf
12. Willms, J.D. & Flanagan, P. (2007). Canadian Students: Tell them from me. Education Canada. The Education Association, 47(3), 46-50.
13. Y.A. Komenski. - Bakı: - Elm və təhsil, - 2012. - 388 s.
14. Qaralov Z.İ. Tərbiyə (prinsiplər, məzmun, metodika). - 3 ciddə, - II cild / Z.İ. Qaralov. - Bakı: - Pedaqogika, - 2003. - 320 s

Rəyçi: dos.T.Abdullayeva

Göndərilib: 02.01.2022

Qəbul edilib: 24.01.2022